

çek dışı bilgiler mevcuttur. Kenîler göçebe ya da yarı göçebe çadır halkı oldukları halde kıssanın bu bölümünde Kenî klanı, coğrafi konumu tesbit edilemeyen bir bölgenin (Tevrat'taki Nod diyarı) yerleşik halkı, bu klanın atası da bir kent kurucusu olarak gösterilmektedir.

Yukarıdaki tenkitler ışığında Tevrat'ta yer alan Hâbil-Kâbil kıssasının yorumu şu şekilde yapılmaktadır: Kıssada ziraatla meşgul olan Kâbil'in hayvancılık yapan Hâbil'le çatışması söz konusudur. Bu ise toprağı işleyen çiftçi ile göçebe çoban arasındaki mücadeleyi göstermektedir. Nitekim Sumer mitolojisinde aynı temaya rastlanır ve Hâbil-Kâbil kıssası, çoban tanrı Dumuzi ile çiftçi tanrı Enkimdu'nun tanrıça İştar'ın sevgisini kazanabilmek için yarışa girdiklerini, armağanlar sunduklarını anlatan "Dumuzi ile Enkimdu" efsanesine benzemektedir (Hooke, s. 145). Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi ise dinî bir merasimin uygulanmasıdır. Şöyle ki: Kâbil ve Hâbil, kendi kurban törenlerini yerine getiren iki topluluk türünü ifade etmektedir. Çiftçinin adağı kabul edilmemiştir. Bu da ürünün iyi olmadığı bir yılı göstermektedir ve kefaretiliğinde bir töreni gerektirmekte, toprağın kurban kaniyle sulanarak verimli kılınması amaçlanmaktadır. Kâin'in Tevrat'ta yer alan, "Tarlaya gidelim" ifadesi, Sumer mitosunda çiftçinin çobanı tarlaya çağırmasıyla aynıdır. Kâbil Hâbil'i öldürmek suretiyle toprağın verimli kılınmasını amaçlayan kurban merasimini yerine getirmiş, ancak bunu yapmakla kendini de murdar etmiş ve murdarlığından arının-

caya kadar topluluktan uzaklaştırılmıştır. Onun suçu ferdi değil kolektiftir. Kâbil, topluluk yararına bir eylemi yerine getiren din adamı veya kutsal kişidir; bu sebeple de dokunulmazlığı vardır. Tevrat'taki kıssada Tanrı'nın bir taraftan Kâin'i lânetlemesi, diğer taraftan öldürülmemesi için koruyucu bir işaret koyarak kendi himayesi altına alması bu şekilde yorumlanmaktadır. Olayı böyle açıklayanlara göre Tevrat'taki Hâbil-Kâbil kıssası, dinî amaçlı öldürme ve bunun sonucunda katilin sürgün edilmesini, göçebe topluluklarda kan gütme davalarının menşei, son olarak da medeniyetin kaynağı hakkında en eski Sâmi kavimler arasında mevcut birçok gelenekten sadece birine ait olan soy ağacı listesini ihtiva eden bir rivayetler karışımıdır (a.g.e., s. 143-150).

Kitâb-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu kıssaya benzer bazı unsurların eski medeniyetlerin mitolojilerinde de bulunması, bu kıssada anlatılanların efsanevî olaylar ve kişiler olduğunu göstermez. Aynı hadisenin uzun tarihî seyrî içerisinde çeşitli çevre ve kültürlerde farklılık kazanması tabiidir ve bu değişik varyantların temelde mevcut bir tarihî hadiseye bağlı olduğunu gösterir ki ilâhî dinlere göre insanlığın başlangıcı, söz konusu kıssa kahramanlarının da atası olan Âdem ile Havvâ'dır. Kıssanın Tevrat'taki şekli Kur'an'a göre çok ayrıntılıdır ve muhtemelen kutsal metin yazarı ulaşip derleyebildiği çeşitli rivayetleri ve farklı unsurları hikâyeye katmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 383, 430, 433; Buhârî, "Cenâ'iz", 33, "Enbiyâ", 1, "Diyât", 2, "İftisâm", 15; Müslim, "Kasâme", 27; İbn Mâce, "Diyât", 1; Tirmizî, "İlim", 14; Nesâî, "Tahrîm", 1; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), VI, 119-129; a.mlf., *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 137-145; Sa'lebi, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 33-36; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1652-1656; E. Palis, "Abel", *DB*, I/1, s. 28-30; a.mlf., "Cain", a.e., II/1, s. 37-40; L. Hicks, "Abel", *IDB*, I, 4; a.mlf., "Cain", a.e., I, 482; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Leipzig 1926, s. 131; H. Speyer, *Die Biblischen Erzählungen im Qoran*, Darmstadt 1961, s. 84-88; *La sainte bible*, Paris 1961, s. 12; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 272-278; M. Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1984, I, 180; J. B. Frey, "Adam (Livres apocryphes sous son nom)", *DBS*, I, 112-113; S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi* (trc. Alâeddin Şenel), Ankara 1991, s. 143-152; J. Grattepanche, "Cain et Abel dans les légendes islamiques", *Orientalia Lovaniensia Periodica*, XXIV, Leuven 1993, s. 133-142; Ed., "Abel", *EJd*, II, 58-59; N. M. Sarna v.dğr., "Cain", a.e., V, 20-25; M. Fishbane, "Cain and Abel", *ER*, III, 2-3.

ÖMER FARUK HARMAN

HABİR

(الخَبِير)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "bir nesneyi gereğince bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak" anlamına gelen *hubr* (*hibre*) masdarından sıfat olup "bilen, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan" demektir. Kelimenin kökünde, bir şeyin asıl yapısını ve iç yüzünü öğrenmek için onu duyu organlarıyla algılayıp denemek ve elde edilen bilgileri akıl süzgecinden geçirip bir sonuca bağlamak mânası bulunduğu gibi haber yoluyla bilgi edinmek mânası da vardır. Şüphe yok ki bu bilgi vasıtalarının hiçbirisi Allah için söz konusu değildir. Ancak hadis olarak da rivayet edilen, "Hiçbir zaman haber duyu seviyesinde bilgi sağlamaz" sözüne göre (bk. *Müsned*, I, 215, 271), Allah'a nisbet edilen "hubr" kavramında, duyularla algılanmış gibi her şeyin gerçekliğinden ve genellikle insanlara gizli kalan iç yüzünden haberdar olma mânası mevcuttur. Habir isminin "haberdar eden" (muhibir) anlamına da gelebileceği kaydedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de bir âyette *hubr* masdarı, kırk dört âyette de *habir* ismi Allah'a nisbet edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hbr" md.). Habir yirmi altı âyette, Allah'ın, insanların yaptıkları her şeyden ve kıyametteki durumlarından haberdar olduğu mânasını ifade etmekte ve daha çok müjdeleyici bir üslup taşımaktadır. Beş âyette, "yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan" mânasındaki *latîf*, yine beş âyette "gören" mânasındaki *basîr*, dört âyette "bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan" anlamındaki *hakîm*, dört âyette de "hakıyla bilen" anlamındaki *alîm* ismiyle birlikte kullanılmıştır. Kelimenin bu kullanılışlarının mânasına zenginlik kattığı, onu pekiştirip açıklığa kavuşturduğu görülmektedir.

Hubr kökünden türemiş çeşitli kelimeler hadislerde de Allah'a nisbet edilmiştir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hbr" md.). Habir ismi esmâ-i hüsnâ listesine yer veren rivayetlerde geçtiği gibi (İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82;) başka hadis metinlerinde de yer almaktadır (*Müsned*, III, 17; VI, 221; Müslim, "Cenâ'iz", 103).

Kur'an'da ve hadislerde Allah'a nisbet edilen isimler içinde ilim kavramını ifade

Bir silsilenâmede Hâbil ile Kâbil'i gösteren minyatür (Derviş Mehmed, *Subhatü'l-aḥbâr*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. AF, nr. 50, vr. 4^üden detay)

eden birçok kelime bulunmaktadır. İlim sıfatının İslâm ilâhiyatında büyük bir önem taşıdığı bilinmektedir. Kur'an'da habîr gibi bir mânâ taşıyıp Allah'a ilim ifade eden kavramlardan biri de "haber vermek" anlamındaki *tenbie* kökünden türemiş yirmi altı kadar fiil sigasıdır (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nb'e" md.). Ayrıca "hikâye etmek, anlatmak, haber vermek" anlamına gelen *kasas* kökünden türemiş on dört kadar fiil sigası ile *ahbâr*, *enbâ* kelimeleriyle bağlantılı olarak kullanılan vahy kökenli bazı fiiller de (evhâ, nûhî) haber niteliği taşıyan ilâhî ilim kavramlarını ifade etmektedir (bk. a.g.e., "kşş", "vhy" md.leri). "İlmiyle her şeyi kuşatan, kudret ve iradesiyle her şeye hâkim olan" mânasındaki *muhîf* ismi, doksan dokuz ismi ihtiva eden esmâ-i hüsnâ cetvelinde yer almamakla birlikte habîr ismini destekleyici mahiyette sekiz âyetle zât-ı ilâhiyyeyi nitelemekte, beş âyetle de fiil sigasıyla Allah'a nisbet edilmektedir (a.g.e., "hvt" md.).

Esmâ-i hüsnâyı kendine has bir yönlemlerle gruplandıran Gazzâlî, habîrle birlikte dört ismin ilim kavramı etrafında halkalandığını kabul etmiştir. Ona göre âlim ismi mutlak mânada ilme delâlet eder. Habîr, ilmin duyularla algılanamayan bâtinî kısmını, *şehîd* de algı alanına yönelik kısmını ifade eder. Hakîm bilinenlerin en şerefilerine yönelik iken *muhîf*, ayrıntıları sınırlı bulunan konuları aydınlatan bir isimdir (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 37, 173). Bütün bunlardan başka esmâ-i hüsnâ cetvelinde yer alan, "ilmi ve merhameti her şeyi kuşatan" anlamındaki *vâsi* ismi de habîr grubu içinde mülâlaa edilmelidir.

Habîr Allah'ın zâtî isimleri grubunda yer alır. Ebû Abdullah el-Halîmî ve onun görüşünü aynen aktaran Ebû Bekir el-Beyhakî, söz konusu ismin bağlı bulunduğu ilim sıfatını ulûhiyyetin temel niteliklerinden kabul ettikleri için olmalıdır ki habîri teşbihi nefyeden selbî isimler (veya sıfatlar) grubundan saymışlardır (*el-Minhâc*, I, 199-200; *el-Esmâ' ve's-şifât*, I, 90). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise "haberdar eden" mânasını da göz önünde bulundurarak onu zâtî-sübûtî sıfatlar arasında zikretmiştir (*el-Emedü'l-aşâ*, vr. 67^b-68^b).

Naslarda Allah'a nisbet edilen, yüce yaratıcıyı niteleyip tanıtan ve dolayısıyla O'nu mânen insanlara yaklaştıran isim ve sıfatların her biri mümin üzerinde de-ğişik etkiler yapar. Abdülkerîm el-Kuşeyrî'ye göre habîr isminin kul üzerindeki te-

siri, bütün davranışlarına vâkıf bulunan Cenâb-ı Hakk'a olanca samimiyetiyle gûvenip teslim olmak ve her şeyin O'ndan geleceği şuuruna sahip olmaktır. Öyle ki bu mertebeye erişen kul ihtiyaç ve dileklerini diliyle ifade etmez, sadece kalbinden geçirmekle yetinir (*et-Tahbîr fi't-tezkîr*, s. 54). Gazzâlî ise habîr isminin bir yöntem olarak kullanılmasını önerir. Mümin kul bu ismin ışığı altında kendi varlığını, özellikle psikolojik yapısını teşhis etmeli ve içinde barınan hayvanî duygulara karşı cephe alarak onları yenmeli, hile ve tuzaklarından sürekli olarak korunmalıdır. Böyle kullar habîr ismini almaya bile lâyıktır (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 112).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hbr" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, "hbr" md.; *Kâmus Tercümesi*, "hbr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hbr" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hbr", "hvt", "kşş", "nb'e", "vhy" md.leri; *Müsned*, I, 215, 271; III, 17; VI, 221; Müslim, "Cenâ'iz", 103; İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1399/1979, s. 45; Zeccâcî, *İştikâku esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 127-128; Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-du'a'* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1994 → Dimaşk, ts. (Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye), s. 63; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 199-200; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-makâlât*, s. 53; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 104^b; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât* (İmâdüddin), I, 90; Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 54; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 37, 112, 137, 173; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 67^b-68^b; Fahrreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât*, s. 255-256; Acûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 236-238.

BEKİR TOPALOĞLU

HABİS (الخبث)

Pis, iğrenç veya zararlı olduğu için insan tabiatının hoşlanmadığı, aklın ve dinin benimsemediği şeyler hakkında kullanılan bir Kur'an tabiri.

Hubs (habâset) kökünden gelen habîs kelimesi, genellikle "değersiz ve bayağı oluşu sebebiyle hoşla gitmeyen somut veya soyut varlık, durum" şeklinde tarif edilmiştir (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hbs" md.). Bu genel anlamdan hareketle kelime kötü insan, kötü evlât, şer, kâfir, şeytan, bozuk iş, haram, kötü kokulu yiyecekler için de kullanılmıştır (*Lisânü'l-Arab*, "hbs" md.; *Tâcü'l-arûs*, "hbs" md.). Kur'an-ı Kerîm'de daha çok "güzel,

hoş, temiz" gibi anlamlara gelen ve karşıt olan *tayyib* kelimesiyle birlikte yer almaktadır.

Habîs, Kur'an'da bazı nesnelerdeki pisliği ve iğrençliği ifade ettiği gibi yanlış inancı, kötü sözleri ve bayağı davranışları sebebiyle kendisinden nefret edilen insanlar için de kullanılmaktadır. "Kötü kadınlar (habîsât) kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara yaraşır" (en-Nûr 24/26) meâlindeki âyet bunu göstermektedir. Kur'an, Allah'a kulluk etmeye bazı yaratıkları, bayağı varlıkları O'na ortak koşanları ve münafıkları "neces" ve habîs olarak nitelemiştir (Âl-i İmrân 3/179; et-Tevbe 9/28). "Habîs bir söz, yerinden sökülümüş habîs (verimsiz) bir ağaca benzer" (İbrâhîm 14/26) ifadesinde habîs sözün "edep dışı veya gerçeğe aykırı söz", ayrıca mecazi olarak "inkâr mânası taşıyan söz" anlamına geldiği belirtilmiştir. Özellikle eski bir kavim arasında yaygın olan cinsî sapıklığın "habâis" kelimesiyle nitelenmesi, bu kavramın Kur'an'daki asıl kullanılış gayesinin insan fıtratına, ah-lâka ve geleneğe aykırı davranışların vicdanlarda meydana getirdiği tiksintiyi ifade etmek olduğunu ortaya koymaktadır.

İslâmiyet'e göre varlıklar ya tabiatları veya nitelikleri dolayısıyla habîs sayılır. Meselâ dışkı, idrar, akmış kan, leş vb. şeyler tabiatları itibarıyla habîstir; soğan, sarımsak gibi maddeler ise asılları itibarıyla temiz olmakla birlikte çevredekileri rahatsız eden kokuları yüzünden habîs sayılmıştır (bk. Müslim, "Mesâcid", 78). Aynı şekilde mal ve mülk edinme aslen meşrû olmakla birlikte kazanç yolları bakımından habîs olabilir. Nitekim Kur'an'da zimmete geçirilen yetim malı habîs kelimesiyle ifade edilmiştir (bk. en-Nisâ 4/2). Aynı mecazi kullanıma başka âyetlerde ve hadislerde de rastlanmaktadır (meselâ bk. el-Mâide 5/100; el-A'râf 7/157; Müslim, "Müsâkât", 41; Ebû Dâvûd, "Büyû", 38; Tirmizî, "Büyû", 46).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *es-Şihâh* "hbs" md.; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hbs" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hbs" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 406; *Tâcü'l-arûs*, "hbs" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hbs" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hbs" md.; Müslim, "Mesâcid", 78, "Müsâkât", 41; Ebû Dâvûd, "Büyû", 38; Tirmizî, "Büyû", 46; Fetterî, *Mecma'u bihâri'l-enûâr fi garâ'ibi't-tenzîl ve lefâ'ifi'l-aşbâr* (nşr. Habîbürrahman el-Azamî), Medine 1415/1994, II, 7-8; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 187; VII, 37; IX, 81; T. İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul, ts., s. 308-310.

M. ZEKİ DUMAN